

Олеся ЛИНОВИЦЬКА

Ключові слова: особистість, освіта, навчання, виховання, культура, соціалізація, свобода, відповідальність.

Освіта є тією соціальною інституцією, яка, здійснюючи ідентифікацію людей та соціальних спільнот, забезпечує культурно-національну гетерогенність і водночас цілісність і стабільність суспільства. В умовах становлення в Україні громадянського суспільства, правової держави, демократичної політичної системи освіта має стати найважливішим чинником гуманізації суспільно-економічних відносин, формування нових життєвих орієнтирів особистості.

УДК 316.61:37

ОСВІТА ЯК ЧИННИК СОЦІОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

© О. Линовицька. 2011

армонійно розвинена, всебічно поінформована особистість, яка має високий освітній ценз, є запорукою стабільного розвитку самого суспільства. Суспільству також потрібні освічені кадри, бо праця набуває дедалі більше інтелектуального і творчого характеру. Ці «соціальні замовлення», які сформовані сучасним суспільством, і визначають завдання освіти.

Серед основних завдань освітньої системи також визначено: виховання громадянина України; формування особистості учня (вихованця), розвиток його здібностей і обдаровань, наукового світогляду; виховання в учнів (вихованців) поваги до Конституції України, державних символів України, прав і свобод людини й громадянина, почуття власної гідності, відповідальності перед законом за свої дії, свідомого ставлення до обов'язків людини й громадянина; реалізація права учнів (вихованців) на вільне формування політичних і світоглядних переконань; виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, дер-

жавної й рідної мови, національних цінностей українського народу та інших народів і націй [1, 2, 51]. Ці завдання і складають систему громадянського виховання – інтегрального явища, що об'єднує в єдиний процес різні складники: патріотичне, моральне, естетичне, трудове, економічне, екологічне тощо, оскільки «...виховання людини – найважливіший громадянський обов'язок» [2, 149 – 416].

Проте реалізації цих завдань в Україні можлива тільки за умов виведення освіти на рівень розвинутих країн світу шляхом докорінного реформування її концептуальних, структурних та організаційних засад. Тож модернізація освітньої системи нині є суспільною потребою та фундаментальною умовою інтеграції України до Європейського інтелектуального простору.

Також однією з причин актуалізації питань модернізації освіти, самовизначення і самореалізації особистості є світові глобалізаційні процеси, що набирають дедалі більшого розмаху і змушують Україну, не відмовляючись від національних особливостей та інтересів, поділяти відповідні загальні ключові проблеми європейських держав. Цю модернізацію необхідно починати з переосмислення понять «освіта» й «виховання» та їх можливостей у системі сучасного світу.

У 1991 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про освіту», що визначив школу як основу духовного та соціально-економічного розвитку держави й передбачив кардинальні зміни в її роботі. Відповідно до Закону, а також внесених до нього змін і доповнень (1996 р.), освіта в сучасній Україні ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, реальної взаємоповаги між націями та народами.

В основу тлумачення сутності гуманізації освіти покладено філософський принцип гуманізму, під яким розуміється «змінювана з історією розвитку суспільства система поглядів, яка визнає цінність людини як особистості, її право на свободу, щастя, розвиток і прояв своїх здібностей, яка вважає благо людини критерієм оцінки соціальних інсти-

тутів, а принципи рівності, справедливості, людяності нормою стосунків між людьми» [3]. Відповідно до цього гуманізацію освіти в широкому значенні треба розуміти як її переорієнтацію на особистість, на формування людини як унікальної цілісної творчої індивідуальності, що прагне до максимальної реалізації своїх можливостей (самоактуалізації), відкрита для сприймання нового досвіду, здатна здійснювати свідомий і відповідальний вибір у різноманітних життєвих ситуаціях. Гуманізація – це процес і результат пріоритетного розвитку загальної культури і самоствердження особистості, формування особистісної соціальної зрілості студентів.

Демократизація структури освіти забезпечує соціально-педагогічні умови створення достатнього простору для самореалізації особистості у навчанні; відхід від загальної стандартизації навчання; аналіз існуючого досвіду щодо створення реальних умов для самореалізації учнів, студентів; відхід від жорсткої уніфікації навчальних планів, зокрема і в школах різних типів [4, 6].

«Державна політика в галузі освіти спрямовується на посилення ролі органів місцевого самоврядування, активізацію участі батьків, піклувальних рад, меценатів, громадських організацій, фондів, засобів масової інформації у навчально-виховній, науково-методичній, економічній діяльності навчальних закладів, прогнозуванні їх розвитку, оцінці якості освітніх послуг» – зазначено в Наказі Президента України «**Про національну доктрину розвитку освіти**» (від 17 квітня 2002 р. № 347/2002). В цій доктрині були відображені основні принципи розвитку освітньої системи сучасної України, а також підтверджувався той факт, що «державна сприяє становленню демократичної системи навчання та виховання» [там само].

Згідно з цією доктриною, «освіта ідентифікує кожного як особу, її здібності до виконання різноманітних соціальних ролей, життєвий світ як можливість самореалізації. На відміну від інших соціальних інститутів, освіта, формуючи соціально значущі ракурси ідентичності, водночас інтегрує їх в особистісну ідентичність» [5].

Сучасний зміст виховання в Україні становить науково обґрунтована система загальнокультурних і національних цінностей та відповідна сукупність соціально значущих якостей особистості, що характеризують її ставлення до суспільства і держави, інших людей, самої себе, праці, природи, мистецтва. Система цінностей і якостей особистості розвивається і виявляється через її власні ставлення. Цей процес передбачає поєднання інтересів: *особистості* – вільного саморозвитку і збереження своєї індивідуальності; *суспільства* – саморозвиток особистості має здійснюватися на моральній основі; *держави, нації* – діти мають зростати національно свідомими громадянами, патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце в цивілізованому світі.

Напрямами державної політики в галузі виховання стали принципи гуманістичної педагогіки, сформульовані також у Законах України: «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту»; Міжнародній конвенції про права дитини; «Програмі виховання дітей та учнівської молоді» [6].

Розробка і прийняття Національної Програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні є важливою і дієвою науковою основою реалізації державної політики у сфері освіти, визначає стратегію виховання підростаючого покоління в умовах незалежної України, становлення громадянського суспільства. Програма спрямована на реалізацію соціальної функції виховання – забезпечення наступності духовного і морального досвіду поколінь, підготовки особистості до успішної життєдіяльності в умовах ХХІ століття.

Основними принципами, декларованими в цій програмі, є:

- *принцип національної спрямованості виховання* передбачає формування у дітей та учнівської молоді національної самосвідомості, любові до рідної землі, свого народу, шанобливого ставлення до його культури; здатності зберігати свою національну ідентичність, пишатися своєю приналежністю

до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави;

- *принцип культуровідповідності*. Базуючись на набутому впродовж історії морально-етичному досвіді людства, вихованець і педагог стикаються з проблемами розв'язання яких потребує творчого підходу. Проблематизація моральної культури є джерелом особистісного розвитку дитини, умовою привласнення нею загальнокультурних надбань. Виховання здійснюється як культуротворчий процес, спрямований на формування базової культури особистості;

- *принцип гуманізації виховного процесу* означає, що вихователь зосереджує свою увагу на дитині як вищій цінності, враховує її вікові та індивідуальні особливості й можливості, не форсує її розвитку, спонукає до самостійності, задовольняє базові потреби дитини (в розумінні, визнанні, прийнятті, справедливому ставленні до неї); виробляє індивідуальну програму її розвитку; стимулює свідоме ставлення до своєї поведінки, діяльності, життєвих виборів;

- *принцип суб'єкт-суб'єктної взаємодії*. Учасники виховного процесу виступають повноправними партнерами у процесі спілкування, беруть до уваги точку зору один одного, визнають право на її відмінність від власної, узгоджують свої позиції. Вихователь уникає жорстких приписів, не ставиться до вихованця як до пасивного об'єкта своїх впливів; зважає на його психічний стан, життєвий досвід, систему звичок та цінностей; вдається до продуктивних виховних дій; виявляє професійну творчість та індивідуальність;

- *принцип цілісності* означає, що виховання організовується як системний педагогічний процес; спрямований на гармонійний і різнобічний розвиток особистості, на формування в неї цілісної картини світу; передбачає забезпечення наступності напрямів та етапів виховної роботи на різних освітніх рівнях; охоплює всі сфери життєдіяльності дітей та учнівської молоді; здійснюється в різних соціальних інститутах, у навчальній і позанавчальній діяльності;

- *акмеологічний принцип*. Вихователь

орієнтує виховний процес на найвищі морально-духовні досягнення й потенційні можливості вихованця; створює умови для досягнення життєвого успіху особистості; розвитку її індивідуальних здібностей. Напрями виховної роботи втілюються у відповідних результатах — міцно й органічно засвоєних загальнолюдських і національних цінностях, стратегії життя, яка передбачає постійний рух до здійснення все нових, соціально значущих задумів;

● *принцип особистісної орієнтації* означає, що загальні закони психічного розвитку проявляються у кожній дитини своєрідно і неповторно. Педагог культивує у зростаючій особистості почуття самоцінності, впевненості у собі, визнає її право на вільний розвиток і реалізацію своїх здібностей; надає їй право почуватися індивідуальністю; спрямовує зусилля на розвиток світогляду, самосвідомості, культури потреб, емоційної сприйнятливості, відповідальної поведінки;

● *принцип життєвої смислотворчої самодіяльності*. Передбачає становлення особистості як творця і проектувальника свого життя, який уміє приймати самостійні рішення і нести за них відповідальність, повноцінно жити й активно діяти у динамічних життєвих умовах, постійно самовдосконалюватися, адекватно і гнучко реагувати на соціальні зміни;

● *принцип полікультурності* передбачає інтегрованість української культури у європейський та світовий простір, створення для цього необхідних передумов: формування в дітей та учнівської молоді відкритості, толерантного ставлення до відмінних від національних ідей, цінностей, культури, мистецтва, вірувань; здатності диференціювати спільне й відмінне в різних культурах, сприймати українську культуру як невід'ємну складову культури загальнолюдської;

● *принцип технологізації*. Виховний процес передбачає послідовні науково-обґрунтовані дії педагога й відповідно організовані ним дії вихованців, підпорядковані досягненню спеціально спроектованої системи виховних цілей, що узгоджуються

з психологічними механізмами розвитку особистості. Побудований таким чином виховний процес має ознаки проєктивності і гарантує позитивну розвивальну динаміку;

● *принцип превентивності*. Виховні впливи держави, усіх виховних інститутів, враховуючи інтереси особистості та суспільства, спрямовуються на профілактику негативних проявів поведінки дітей та учнівської молоді, на допомогу та їх захист, вироблення імунітету до негативних впливів соціального середовища. При цьому має забезпечуватися система заходів економічного, правового, психолого-педагогічного, соціально-медичного, інформаційно-освітнього характеру, спрямованих на формування позитивних соціальних настанов, запобігання вживанню наркотичних речовин, різних проявів деструктивної поведінки, відвернення суїцидів, та формування навичок здорового способу життя, культури статевого стосунку (*там само*).

Але наявність Програми виховання дітей та учнівської молоді ще не означає її стовітсоткової реалізації. На думку, наприклад, української дослідниці Т. Швець, «...сучасна шкільна освіта в Україні більше спрямована на надання учневі необхідних знань, вироблення умінь і навичок, але недостатньо навчає школярів приймати відповідальні рішення, критично мислити, використовувати інформаційні та комунікаційні технології, вирішувати конфлікти» [7, 222 — 229], тобто не забезпечує необхідного для нормальної соціалізації особистості соціального супроводження.

Соціалізація як процес засвоєння і відтворення індивідом соціального досвіду свідчить про нормальне, безболісне входження людини в суспільне життя. Соціалізація відбувається в процесі спільної діяльності і спілкування в певному соціокультурному середовищі. Її продуктами виступають особистісні смисли, що визначають ставлення індивіда до світу, соціальна позиція, самосвідомість, ціннісно-смісловне ядро світогляду та інші компоненти індивідуальної свідомості, зміст яких вказує на те, що особистість бере для себе із соціального досві-

ду, скільки бере і як психіка їх перетворює, якого значення їм надає. Позитивно зорієнтована соціалізація особистості сприяє соціальному розвитку, самовдосконаленню та самореалізації особистості, що у результаті впливає на відродження суспільства.

Залучення суб'єкта в соціальні зв'язки та взаємостосунки відбувається внаслідок формування у нього особистісних цінностей, які, на думку І. Беґа, утворюють внутрішній стрижень особистості й здатні виконувати функцію вищого критерію для орієнтації індивіда в світі й опори для особистісного самовизначення [8]. Тому провідною сенсоутворюючою ідеєю гуманістичної педагогіки є ставлення до особистості як до цілісності, головної цінності в системі загальнолюдських цінностей і до виховання як засобу збереження і розвитку її унікальності. Розвиток цієї цілісності індивіда відбувається (або не відбувається) з дитинства, в умовах сім'ї і школи, інших навчальних і виховних закладів, і водночас під впливом засобів навколишнього середовища, яке постійно «доторкається» до зростаючої особистості. Внаслідок цього відбувається складне переплетення зовнішніх і внутрішніх механізмів її соціального розвитку, насамперед у плані духовності, які ґрунтуються на наявних у людини на конкретний момент вихідних даних — активності, спрямованості, гідності, життєвого досвіду, емоцій, почуттів, інтересів, потреб, здібностей тощо.

Узагальненим індикатором соціалізації особистості є її соціальна активність.

Соціальна активність — це водночас явище, стан і ставлення суб'єкта до явищ об'єктивного світу. Явище соціальної активності можна характеризувати як якісно-кількісну визначеність, тобто в єдності своїх якісних характеристик і кількісних параметрів. Соціальна активність представлена передусім самодіяльністю особи, що має самостійну силу регування й виявляється в вільній, свідомій, внутрішньо необхідній діяльності. Це особлива діяльність — з власного бажання, з власної ініціативи, яка спрямована на «творчу» взаємодію з навколишнім середовищем, освоєння та зміну його й самого себе [9].

Процес формування активної громадянської позиції підлітка складається з багатьох компонентів, які вибудовують своєрідний комплекс різновидів виховання: національного, патріотичного, гуманістичного, морального, правового, екологічного, естетичного, трудового, фізичного. З психологічного погляду виховання громадянина та становлення його активної громадянської позиції — це цілісний процес удосконалення внутрішнього світу людини.

Педагогічно керованою частиною громадянської соціалізації є громадянське виховання, як цілеспрямований і педагогічно керований процес формування громадянських якостей особистості, тоді як громадянська соціалізація може відбуватися стихійно та бути відносно контрольованою. Єдність громадянської соціалізації та громадянського виховання ефективно може бути забезпечена в системі соціальних інститутів, серед яких провідним є система освіти. З соціально-педагогічної точки зору, громадянське виховання повинно бути засноване на організації цілеспрямованої взаємодії молоді з оточуючим соціальним середовищем та соціальною діяльністю.

На думку Т. Швець, ефективність громадянської соціалізації значною мірою визначається реалізацією діяльнісного підходу, згідно з яким у структурі особистості виникають і закріплюються передусім ті новоутворення, у «конструювання» яких індивід вкладає своє почуття, власну працю, енергію, конкретну дію, проявляючи цілеспрямовану активність. Отже, особистість громадянина формується за умови його реальної включеності у діяльність, коли апробуються, перевіряються на практиці відповідні громадянські цінності [10, 222].

Важливе місце у формуванні активної громадянської позиції підлітка посідає виховання у нього почуття патріотизму, що сприяє становленню і утвердженню правової, демократичної держави. На думку К. Чорної, ефективним засобом емоційного впливу на виховання у підлітків патріотичних почуттів можуть стати уроки громадянськості, які мають активізувати учнів до гро-

мадянської діяльності, оволодіння вмінням відстоювати свої права, вибору їхньої громадянської позиції, бо від цього залежатиме як їхня доля, так і майбутнє країни [11, 5 – 9].

Також фахівці звертають увагу на певні вікові особливості розвитку людини в цей період. Саме в юнацькому віці відбуваються якісні перетворення, бурхливий розвиток процесів самосвідомості, становлення цілісного образу «Я», зокрема образ «Я – громадянин України». Громадянський аспект самосвідомості в юнацькому віці має вже досить складну структуру: уявлення себе як громадянина своєї держави і пов'язані з цим уявлення про свої права та обов'язки, оцінка власних вчинків, рис характеру з точки зору системи суспільних та особистих громадянських цінностей.

Ціннісні орієнтації є чи не найосновнішим індикатором процесів, що відбуваються в педагогічному середовищі. Тому постає проблема формування в освітньому середовищі таких цінностей, які сприяли б гармонійному розвитку молоді особистості. Поняття «особистісні цінності» пов'язують з освоєнням індивідом суспільних, громадянських цінностей. Отже, формування в підлітка особистісних цінностей сприяє становленню його активної громадянської позиції.

Одним із основних критеріїв ефективності громадянського виховання є морально-духовні цінності, що становлять єдність національних і загальнолюдських цінностей. Система педагогічних поглядів розвивається на підставі з'ясування сутності моральних ідей, морального пізнання та моральної поведінки та їх впливу на процес формування громадянської якості вихованця.

За сприяння соціального оточення особистість підлітка, як зазначає Н. Вознюк, здійснює моральну саморегуляцію не лише як ситуативну самозміну на рівні конкретних вчинків, а й у формі свідомого управління процесом перспективного саморозвитку, планомірного самоформування, самоперетворення, самовизначення в масштабі всієї життєдіяльності [12, 42].

Отже, морально самовизначитись – це

означає свідомо зорієнтуватись у системі суспільних цінностей, у виборі громадянської позиції, беручи до уваги як особистісні, так і суспільні інтереси.

Моральне виховання забезпечує формування духовної структури особистості, є умовою активної участі підлітка у суспільному житті, сприяє збагаченню його соціального досвіду і становленню як громадянина.

Найголовнішим показником соціальної зрілості суспільства якраз і є морально-духовний рівень особистості, який формується і закріплюється освітньою системою. І. Бех наголошує, що виховання є загальною формотворчою основою морально-духовного розвитку особистості, і саме воно задає його суспільну якість [13, 34].

Глибинний зв'язок між моральністю та духовністю передбачає формування у підлітків соціальних рис: солідарності, поваги, толерантності, здатності до взаємодії, співпереживання, усвідомлення себе як повноправного громадянина соціальної спільноти.

Не менш важливе значення у формуванні активної громадянської позиції підлітка має культура міжнаціональних і міжнародних відносин, яка виявляється у повазі до інших народів, їхніх прав, інтересів, цінностей; толерантному ставленню до інших культур і традицій; гуманізації міжнаціональних і міжнародних стосунків; мирному співіснуванню; співпраці у глобальному масштабі на засадах моральних ідеалів; виробленню негативного ставлення до будь-яких форм насильства.

Українська дослідниця М. Бабкіна акцентує увагу на тому, що виховуючи громадянина, формуючи його громадянську позицію, варто пам'ятати про рівень його політичної та правової культури, адже політична грамотність, правова культура загалом стимулюють громадянську активність, роблять кожного громадянина не пасивним спостерігачем подій, які відбуваються в країні і світі, а й їхнім активним учасником [14]. Головну роль у цьому процесі відіграє система освіти, головною метою якої є виховання як самоповаги, так і поваги до законодавства, до

державної мови, до іншої особистості, формування громадянської відповідальності, забезпечення знань про політичні системи та владу на всіх рівнях суспільного життя, усвідомлення прав та обов'язків не тільки власних, а й іншої людини.

Вищою цінністю в структурі громадянської позиції є вільна особистість з розвиненим почуттям відповідальності, яке тісно пов'язане з почуттям громадянського обов'язку. Якщо

обов'язок громадянина полягає в тому, щоб усвідомити державні, національні вимоги, трансформувати власні завдання та здійснювати їх, то якою мірою ці завдання виконуються – питання громадянської відповідальності. Саме тому в процесі формування громадянської позиції необхідно виховувати у підлітків не тільки почуття обов'язку, й почуття відповідальності.

Список використаних джерел:

1. **Бокань В. А., Польовий Л. П.** Історія культури України: Навч. посіб. / Бокань В.А., Польовий Л. П. / [Вид. 2-е допов.] – К.: МАУП, 2001. – 256 с.
2. **Сухомлинський В. О.** Як виховати справжню людину / Сухомлинський В.О. // Вибр. тв.: В 5 т. – К.: Рад. школа, 1977. – Т.2. – С. 149–416.
3. *Цит. за Потапчук Т. В.* Культурно — ідентифікаційна функція освіти. Електроний ресурс/ Потапчук Тетяна Володимирівна. – Доступ до ресурсу: http://www.social-science.com.ua/jornal_content/176/political_culture.
4. **Бокань В. А., Польовий Л. П.** Історія культури України: Навч. посіб. – Вид. 2-е допов. – К.: МАУП, 2001. – 256 с., Бондар М. Пріоритети трансформації української освіти // Мандрівець. – 2002. – № 5. – С. 34 — 40.
5. **Потапчук Т. В.** Культурно-ідентифікаційна функція освіти. Електроний ресурс/ Потапчук Тетяна Володимирівна. – Доступ до ресурсу: http://www.social-science.com.ua/jornal_content/176/political_culture.
6. Програма виховання дітей та учнівської молоді. – Електроний ресурс – **Доступ до ресурсу:** <http://iprv.org.ua/home/39-programa-vuhovanna-ditej.html?showall=1>.
7. **Швець Т.** Використання інтерактивних методів у процесі громадянської соціалізації старшокласників / Тетяна Швець // Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / Гол. ред.:Мартинюк М. Т. – Умань:П.П. Жовтий О. О., 2009. – Ч. 3. – 229 с.
8. **Бех І. Д.** Виховання особистості: У 2 кн. – К.: Либідь, 2003. – Кн. 1. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – 280с.
9. **Абрамова Г. С.** Введение в практическую психологию / Абрамова Г.С. – Екатеринбург: Деловая книга, 1995. – 220 с.
10. **Тетяна Швець.** Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / Гол. ред.:Мартинюк М.Т. – Умань: П.П. Жовтий О.О., 2009. – Ч. 3. – 229 с.
11. *Цит. за Чорна К. І.* Основні ідеї громадянськості в старших класах / Чорна К. І. // Громадянське виховання у формах і змісті виховної діяльності освітніх закладів [За ред. Л. М. Архипенка]. – Дніпропетровськ, 2000.
12. **Вознюк Н. М.** Етико-педагогічні основи формування особистості: навч. посібник / Н. М. Вознюк. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 196 с.
13. **Бех І. Д.** Виховання особистості: У 2 кн. — К.: Либідь, 2003. – Кн. 1. Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. – 280 с.
14. *Цит. за Бабкіна М.* Компоненти процесу формування активної громадянської позиції підлітків. Електроний ресурс / Майя Бабкіна. – Режим доступу до ресурсу: http://www.lnu.edu.ua/Pedagogika/periodic/visnyk/23/04_babkina.pdf.

Резюме

• *Аналізується природа і сутність освіти як чинника соціокультурного розвитку особистості, зокрема, формування її життєвих принципів та орієнтацій.*

• *Анализируется природа и сущность образования как фактора социокультурного развития личности, в частности, формирование ее жизненных принципов и ориентаций.*

• *The real nature and essence of education as a factor of social and cultural development of personality, particularly of its life the principles and orientations.*